www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

رىۋايەتلەر

توپلىغۇچى: تۇرسۇن ھوشۇر ئىدىقۇتى

قىمارۋازنىڭ رونىق تاپمايدىغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

قىمار ئويناش بىر خىل ناچار ئىجتىمائىي ئەخلاق. زامانىنىڭ تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ، قىمارنىڭ تۈرلىرىمۇ كۆپىيىپ بېرىۋاتىدۇ. قىمار ئەڭ دەسلەپتە قوي ياكى ئۆچكىنىڭ ھوشۇقىنى ئويناشتىن كېلىپ چىققان. بۇ ھەقتە مۇنداق رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، قوي ياكى ئۆچكىنىڭ ھوشۇقى قاق سۆڭەك بولغاچقا، كىمىكى، مېنى دوملىتىپ قىمار ئويناسا، مېنى ئويناغان ئادەمنى خۇددى ئۆزۈمگە ئوخشاش قاق-سەنەم قىلىپ قويىمەن دېگەنمىش، قىمار ئويناغان ئادەمنىڭ ئىقتىسادىتا ئىلگىرى باسماي قاق - سەنەم بولۇپ قېلىشى ئەنە شۇنىڭدىن كەلگەنمىش.

مۇشۇك بىلەن يولۋاس ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم، مۇشۇك بىلەن يولۋاس چوڭ - كىچىكلىكى جەھەتتىكى پەرقنى ھېسابقا ئالمىغاندا، شەكىل جەھەتتىن ئىنتايىن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇلار ھەققىدە تۆۋەندىكىدەك رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مۇشۇكنىڭ ھەربىتى ئىنتايىن چاققان بولغاچقا، يولۋاس كېلىپ مۇشۇكتىن ھۈنەر ئۆگىنىپتۇ. مۇشۇكنىڭ كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىتىشى بىلەن يولۋاس مۇشۇك ئۆگەتكەن ماھارەت - ھۈنەرلەرنى پىششىق ئۆگىنىپ ئاپتۇ. بىر كۈنى بىر مەسىلە توغرۇلۇق مۇشۇك بىلەن يولۋاس ئارىسىدا قاتتىق تالاش - تارتىش بولۇپ قاپتۇ. گەرچە مۇشۇك بىلەن يولۋاس ئۆستاز - شاگىرتلىق مۇناسىۋەت بولسىمۇ، ئۇستاز مۇشۇكنىڭ جۈغى كىچىك، شاگىرت يولۋاسنىڭ جۈغى چوڭ بولغاچقا، يولۋاس غەزەپ بىلەن مۇشۇككە تاشلىنىپتۇ. مۇشۇك چاققانلىق بىلەن دەرەخكە چىقىۋېلىپ ئامان قاپتۇ. يولۋاس مۇشۇككە قاراپ سەن ماڭا دەرەخكە چىقىش ماھارىتىنى ئۆگەتمەپتىكەنسەنغۇ؟ دەپتىكەن، مۇشۇك ئەگەر مەن ساڭا دەرەخكە چىقىش ماھارىتىنىمۇ ئۆگىتىپ قويغان بولسام، مەن ئاللىقاچان سېنىڭ قولۇڭدا جان بەرگەن بولاتتىم، ــ دەپتۇ. يولۋاسنىڭ ھازىرغا قەدەر دەرەخكە چىقالماسلىقى ئەنە شۇنىڭدىن قالغانمىش.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ئۇستاز بىلەن شاگىرت ھەققىدىكى رىۋايەت

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر يۇرتتا چامباشچىلىقتا تەڭدىشى يوق بىر ئادەم ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ، شۇ ھۈنىرى بىلەن ئەل يۇرتقا مەشھۇر ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ ئالدىغا بىرەيلەن كېلىپ، ئۇنىڭدىن تەلىم ئېلىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. چامباشچى «مېنىڭ يېشىممۇ كۈندىن - كۈنگە چوڭىيىۋاتىدۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەجەل يېتىپ قالسا، چامباشچىلىق ھۈنىرىم ئۈزۈلۈپ قالمىسۇن. بىرەر شاگىرت يېتىشتۈرۈپ قويسام قوياي» دېگەنلەرنى ئويلاپ ھېلىقى يىگىتنى شاگىرتلىققا قوبۇل قىلىپتۇ. ھېلىقى يىگىت چامباشىلىققا ھېرىسمەن بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇستازىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىتىشى بىلەن چامباشچىلىقنىڭ ھەربىر ھالقىسىنى پىششىق ئۆگىنىپ مېڭىپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۇنىڭ ئۆگەنگەن گۇمپىلىرىمۇ كۆپىيىپ بېرىپتۇ. ئۆگەنگەن گۇمپىلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇنىڭدا بىر خىل نورمالسىزلىق، يەنى كۆرەڭلەش ئالامىتى پەيدا بولغاندەك بولۇپتۇ. ئۇستازى گەرچە بۇ ئەھۋالنى سەزگەن بولسىمۇ، بۇنى كۆڭلىدىلا بىلىپ قېلىپ، قىلچىمۇ چاندۇرماي چامباشچىلىق گۇمپىلىرىنى ئۆگىتىۋېرىپتۇ. ئەڭ دەسلەپ كېلىشكەن مۆھلەتمۇ توشۇپتۇ. ئۇستازى داستىخان تەييارلاپ شاگىرتىنى ئوبدان كۈتۈپ، دۇئا بېرىپتۇ. شاگىرت تاماقنى يەپ، دۇئا ئالغاندىن كېيىن، مېڭىشقا تەييارلىنىپتۇ. شاگىرت بىردىنلا ئۇستازى بىلەن بىر قەپەس ئېلىشىپ بېقىش نىيىتىگە كەپتۇ. ھەم مۇددىئاسىنى ئۇستازىغا ئېيتىپتۇ. ئۇستازى شاگىرتىنىڭ ھامان شۇنداق دەيدىغانلىقىنى خېلىدىن بېرى پەملىگەچكە، ھېچبىر ئويلاپ تۇرمايلا ماقۇللۇقىنى بىلدۈرۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىككىلىسى كەڭرەك مەيدانغا چىقىپ ئېلىشىشقا باشلاپتۇ. ئۇستازى شاگىرتىغا ئەزەلدىن كۆرسەتمىگەن بىر خىل پەنت بىلەن شاگىرتىنى يېڭىپتۇ. بۇنىڭدىن ھەيران قالغان شاگىرت ئۇستازىغا قاراپ: «ماڭا بۇ پەنتنى ئۆگەتمىگەن ئىدىلىغۇ» دېگەنىكەن، ئۇستازى شاگىرتىغا: «ئىككىمىزنىڭ ياش پەرقىمىز جەھەتتىن ئالغاندا، مەن ياشىنىپ قالدىم. سېنىڭ بولسا تازا قىران ۋاقتىڭ. ئەگەر مەن بۇ پەنتنىمۇ ساڭا ئۆگىتىپ قويغان بولسام، ئاللىقاچان يەر بىلەن يەكسان بولۇپ كەتكەن بولار ئىدىم» دېگەنمىش. شۇڭا ھەرقانداق بىر ھۈنەرۋەننىڭ ياتتىن بىرەر شاگىرت ئالسا، ھۈنەرنىڭ ئەڭ ھالقىلىق جايىنى شاگىرتىغا ئۆگەتمەيدىغانلىقى شۇنىڭدىن قالغانمىش.

بۇغداي ھەققىدىكى رىۋايەت

بۇغداي ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئېسىل ئوزۇقلۇقى. ئىنسانلارنىڭ بۇغداينى تېرىپ ئۆستۈرگىنىگىمۇ ناھايىتى ئۇزاق زامانلار بولدى. ئەنە شۇ ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان بۇغداينى قايسى ۋاقىتتا تېرىسا، ھوسۇلنى كۆپ ئالغىلى بولىدىغانلىقىنى ئىگىلەپ ئالغان. ھەمدە ئۇنى بۇغداينىڭ سۆزى قاتارىدا رىۋايەت قىلىپ، ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد ئېيتىشىپ كەلگەن مۇنداق بىر رىۋايەت بار:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇغداي ئىنسانلارغا: «سەن مېنى توڭغا مىلىساڭ مەن سېنى ئۇنغا مىلايمەن» دېگەنمىش. بۇغداينى توڭ يەرگە تېرىش شۇنىڭدىن قالغانمىش.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

دېزىنفېكسىيە قىلىشنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدىكى رىۋايەت

دېزىنفېكسىيە قىلىشنىڭ ھەر خىل ئۇسۇللىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرى، كىيىم - كېچەكلەرنى ئاپتاپقا سېلىش، قاينىقسۇغا بېسىشتىن ئىبارەت. بۇ ئارقىلىق كېسەللىك پەيدا قىلغۇچى مىكروب ياكى پارازىت ھاشاراتلار ئۆلتۈرۈلىدۇ. پىت — بىر خىل پارازىت ھاشارات بولۇپ، ھەم ئادەمنىڭ قېنىنى شوراپ ھايات كەچۈرىدۇ، ھەم تارقىلىشان كېسەللىك-لەرنى پەيدا قىلىدۇ. ئۇ تازىلىقنىڭ ياخشى بولماسلىقى سەۋەبىدىن پەيدا بولىدۇ. تازىلىققا ئەھمىيەت بەرگەندە، ئۇنىڭ زىياندىشلىقىدىن قۇتۇلغىلى بولىدۇ. ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۇنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرىنى، ھەم ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش چارە - تەدبىرلىرىنى خېلى بۇرۇنلا تېپىپ چىققان. شۇنىڭ بىلەن بۇ ھەقتە مۇنداق رىۋايەتنى توقۇپ چىققان. «ئېيتىشلارغا قارىغاندا، پىت باقسىاق (يەنى ئۆلتۈرسەك) بالىلايمەن. قاقساق (يەنى كىيىمنى سىلكىسەك) قۇملايمەن. مېنىڭ ھەققىم بىر چۈمۈچ قاينىقسۇ، يەنى كىيىملەرنى قاينىقسۇغا باسساق مېنىڭدىن تەلتۆكۈس قۇتۇلسەن» دېگەنمىش، قىزدۇرۇپ دېزىنفېكسىيە قىلىش تېخنىكىسى شۇنىڭدىن كېلىپ چىققانمىش.

قەرزدار بولۇپ قېلىشنىڭ ئېغىرلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

قەرز ئېلىش، قەرز بېرىش دائىم بولۇپ تۇرىدىغان بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە. مەيلى شەخسلەر ئارا بولسۇن، مەيلى دۆلەت، كوللېكتىپلار ئارا بولسۇن قەرز ئېلىپ، ۋاقتىلىق قىيىنچىلىق ئۆتۈپ ھال كۈنى ياخشىلانغاندىن كېيىن، قەرزنى قايتۇرۇش دائىم دېگۈدەك بولۇپ تۇرىدۇ. بىراۋغا قەرزدار بولۇپ قالغان ۋاقىتتىن ئېتىبارەت قەرزدار قەرز ئىگىسىنىڭ ئالدىدا تاكى قەرزنى تۆلەپ بولغانغا قەدەر ئىنتايىن بىچارە ھالەتتە بولۇپ قالىدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بىر يۇرتتا بىر ياغاچچى بولۇپ، ئۇنىڭ ھال كۈنى ئالدىنقى قاتاردىكى ياخشىلاردىن بولمىسىمۇ، ھەرھالدا باشقىلارغا ھاجىتى چۈشمەي ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئېلىپ ماڭىدىكەن. ئۇ ئۆز يۇرتىدىكى باشقا بۇرادەرلەرنىڭ مەلۇم سەۋەبلەردىن باشقىلارغا قەرزدار بولۇپ قېلىپ، قەرز ئىگىسىنىڭ ئالدىدا ئىنتايىن بىچارە ھالغا چۈشۈپ قالمىدىغانلىقىنى كۆرۈپ، قەرزدارلىقنىڭ تەمىنى تېتىپ بېقىش نىيىتىگە كەپتۇ ھەم شۇ يۇرتتىكى پۇلداردىن مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن قايتۇرۇش شەرتى بىلەن پۇل قەرز ئېلىپتۇ. ئۇ ياغاچچى ھۇنەرگە شۇنچىلىك ئۇستا ئىكەنكى، شىنا ياسىغاندا ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش ياغاچلارنى كەكە بىلەن چېپىشقا توغرا كەلگەندە، چېپىلمىدىغان ياغاچلارنىڭ تېگىگە ياغاچ ئەمەس تاش قويۇپ، كەكسىنى تاشقا تەگكۈزۈۋېتىمەي، خاتىرجەم ھالدا ھۇنىرىنى قىلمىدىكەن. ئۇ قەرز ئالغاندىن كېيىنمۇ، يەنە بۇرۇنقىدەك شىنانى تاش ئۈستىگە قويۇپ چېپىپ ئولتۇرغىنىدا، قەرز ئىگىسى باشقا بىر ئىش بىلەن ياغاچچىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. ياغاچچى قەرز ئىگىسىنى يىراقتىن كۆرۈپلا، ھودۇققىنىدىن شىنا ياساۋاتقان كەكسىنى تاشقا چېپىپ سۇندۇرۇپ قويۇپتۇ ھەم شۇنىڭدىن باشلاپ قەرزدار بولۇپ قېلىشنىڭ ئېغىرلىقىنى بىلىپتۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

مېھرىگىياھ ھەققىدىكى رىۋايەت

مېھرىگىياھ ـــ «ئادەمگىياھ» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇنىڭ ھەممىلا يېرى قىممەتلىك دورا ھېسابلىنىدۇ. ئۇنى ھازىر كىشىلەر سۈنئىي ئۇسۇلدا كۆپلەپ يېتىشتۇرۇۋاتىدۇ. ئىلگىرى كىشىلەر ئۇنىڭغا ئاسان ئېرىشەلمەيدىغان بولغاچقا، ئۇ بەكمۇ سىرلىقلاشتۇرۇلۇۋېتىلگەنىدى. شۇڭا، ئۇ ھەقتە تۆۋەندىكىدەك رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مېھرىگىياھ دېيىلىدىغان بىر خىل قىممەتلىك دورا ئۆسۈملۈكى بولغان بولۇپ، ئۇنىڭ ساقلارنى قۇۋۇەتلەندۈرىدىغان، ئۆلگەنلەرنى تىرىلدۈرىدىغان ئالاھىدىلىكى بار ئىكەن. ئۇ ئېگىز تاغلاردا باشقا ئوت ـ چۆپ، گۈل ـ گىياھلار بىلەن بىرگە ئۆسكەچكە، ئۇنى پەرقلەندۈرۈش زادى مۇمكىن ئەمەسكەن. ئۇنى پەقەت بۇغا دېيىلىدىغان ھايۋان تېپىپ يەيدىكەن، ئۇنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى شۇكى، كۈندۈزى باشقا ئۆسۈملۈكلەردىن پەرقلەندۈرۈش مۇمكىن بولمىغىنى بىلەن، كېچىسى ئۆزلۈكىدىن يورۇق چىقىرىپ تۇرىدىكەن. شۇڭا كىشىلەر ئۇنىڭغا ئېھتىياجى چۈشۈپ، ئىزدەپ چىققاندا بىرەر خالتىدىن كۈل ئېلىۋالىدىكەن ھەم ئۇنى تاپقاندا يورۇق چىقىرىپ تۇرغان ئۆسۈملۈكنىڭ ئەتراپىغا كۈل بىلەن دائىرە قىلىپ، بەلگە سېلىپ قويۇپ، ئەتىسى كېلىپ ئىنتايىن ئېھتىياتچانلىق بىلەن كولاشقا باشلايدىكەن. بىراق ئۇنى بىۋاستە ئورنىدىن قوزغىتىشقا بولمايدىكەن. چۈنكى، كىمىكى ئۇنى ئورنىدىن قوزغاتسا، شۇ ئۆلىدىكەن. شۇڭا ئەتراپىنى كولاپ تەييار قىلغاندىن كېيىن، بىرەر مالنى ئېلىپ كېلىپ قان قىلدىكەن ياكى ئەتراپى كولىنىپ تەييارلانغان مېھرىگىياھ بىرەر ھايۋاننىڭ ۋاستىسى بىلەن ئۆز ئورنىدىن يۆتكىلىدىكەن، ئۇ ھايۋان ئۆلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ مېھرىگىياھنى ئىشلىتىشكە بولىدىكەن.

ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتا ئوڭدىن باشلاپ قىلىش لازىملىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

بىزدە سىرتتا بىرەر ئىشنى بېجىرىش ئۈچۈن ئىشكىتىن چىققاندا ئالدى بىلەن ئوڭ پۇت بىلەن بوسۇقتىن ئاتلاپ چىقىدىغان؛ كىيىم كىيگەندە ئالدى بىلەن ئوڭ قولنى يەڭگە سالىدىغان ئادەت بار. بۇ ئىشلىرىمىزنىڭ ئوڭغا تارتىشىنى ئارزۇ قىلىشتىن ئىبارەت. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان:

ئىلگىرى بىر قوماندان ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ ئىنتايىن باتۇر بولۇپ، ئىستراتېگىيە ۋە تاكتىكىغا ئىنتايىن ماھىر ئىكەن. دۈشمەنلىرى ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇش تۈگۈل، نامىنى ئاڭلىسىمۇ غال ـ غال تىترەيدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھېلىقى قوماندان دۈشمەن تەرەپ بىلەن ئۇرۇشماقچى بولۇپتۇ. دۈشمەن تەرەپمۇ بۇ بىر ھايات ـ ماماتلىققا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش بولغاچقا، ھېلىقى قوماندان بىلەن ئېلىشىشقا بەل باغلاپ، سەپ تۈزۈپتۇ. ئۇرۇش باشلىنىپتۇ. ئۇرۇش ۋەزىيىتى ھە دېگەندە ھېلىقى قوماندانغا پايدىسىز بولۇپتۇ. ھەرقانچە باتۇرلۇق، قەھرىمانلىق كۆرسەتسىمۇ يېڭىلىپ قېلىپتۇ. دۈشمەن تەرەپ غەلىبىسىرى باستۇرۇپ كېلىۋېرىپتۇ. بۇنىڭدىن ھېلىقى قوماندان بەكمۇ ئەجەبلىنىپتۇ. ئۇ دۈشمەن تەرەپنىڭ قايتا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىۋاتقان پەيتىدىن پايدىلىنىپ، ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپتۇ. ئۇ ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىم ـ كېچىكى، قورال ـ ياراغلىرى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ری، هەتتا پۈتىغا گۈرىغان گۆجەيلىرىدىن تارتىپ بىرمۇ بىر تەكشۈرۈپتۇ. تەكشۈرۈش ئارقىلىق بىر ئەسكىرنىڭ گۆجەينى تەتۈر گۈرىغانلىقىنى بايقاپتۇ ھەم ئۇنى ھېچقانداق سۈرۈشتۈرمەيلا چېپىپ تاشلاپتۇ. ئەسكەرلىرىنى بىر قۇر تەرتىپكە سېلىپ بولۇپ، تەييار بوپتۇ. دۇشمەن تەرەپ گومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈپتۇ. ئۇلارمۇ دۇشمەنگە قارشى ئاتلىنىپ. تۇ. گەرچە دۇشمەن تەرەپ سان جەھەتتىن خېلى كۆپ بولسىمۇ، بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا ھېلىقى قوماندان غەلىبە قىلىپتۇ. شۇنداقلا كېيىنكى قېتىملىق جەڭلەرنىڭ ھەممىسىدىلا غەلىبە قىلىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتا گوڭدىن باشلاش كەنە شۇنىڭدىن قالغاد. مىش.

ئادەملەرنىڭ پەزىدە ئىسسىق، بەزىدە سوغۇق نەرسىلەرنى يەيدىغانلىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

خەلق ئارىسىدا «ئاياغ يۈگرۈكى ئاشقا يېتىدۇ، تىل يۈگرۈكى باشقا» دەيدىغان مەسەل بار. تىل ھەرقاچان، ھەرزامان ئادەمگە زەرەر ئېلىپ كېلىدىغان بولغاچقا، ئاللاتائالا چىش ۋە كالپۇكتىن ئىبارەت قاتمۇ قات توسۇق بىلەن توسۇپ چىڭ ساقلايدىغان قىلىپ قويغانمىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەملەر بەزىدە ئىسسىق نەرسە يېسە، بەزىدە سوغۇق نەرسە يەپ ياكى ئىچىپ تۇرىدۇ. بۇمۇ تىلنى جازالاپ تۇرغانلىقمىش. ئۇنداق بولمىغاندا، تىل ئادەمگە زەرەر ئېلىپ كېلەرمىش.

سۈدا يۇيۇلغان كىيىملەرنى ھۆل پېتى كەيمەسلىك لازىملىقى ھەققىدىكى رىۋايەت

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئادەم يۇيۇلۇپ تېخى قۇرۇمىغان كىيىملەرنى كىيمەسلىكى كەرەكمىش. چۈنكى ھۆل كىيىملەرنى كىيگەن ئادەم، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەجەل يېتىپ ئۆلۈپ قالسا، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ خۇددى ھايات ۋاقتىتىكىدەك تەرلەرمىش. ئۇنىڭ تەرلەپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن باشقىلار، بۇ تېخى ھايات ئىكەن، دەپ قاراپ، ئۇنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى ۋاقتىدا بېجىرمەسمىش.

تورغاي بىلەن بۇلبۇل ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىمىزگە مەلۇم، تورغاي جاڭگالدا ياشايدۇ. بۇلبۇل بولسا، چىرايلىق گۈللەر ئېچىلغان باغلاردا ياشايدۇ. بۇلار ھەققىدە خەلق ئىچىدە مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، تورغاي بىلەن بۇلبۇل ئىككىسى دوست بولۇشۇپتۇ. بۇلبۇل دوستلۇقىنىڭ شەرىپىگە تورغاينى مېھماندارچىلىققا چاقىرىپتۇ. تورغايمۇ بۇلبۇلنىڭ ھۇزۇرىغا كەپتۇ. بۇلبۇل تورغاينى ناھايىتى زور ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋاپتۇ ھەم رەڭمۇ رەڭ گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن، سۇلار شىرىلداپ ئېقىپ تۇرغان باغلارغا ئاپىرىپ سەيلى قىلدۇرۇپتۇ. بۇلبۇل تورغاينى شۇنچە قىزغىن كۈتۈۋېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن 2 ـ 3 كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەيلا تورغاي ھېچنېمە يېمەس ھەم ھېچنېمىگە قىزىقماس بولۇپ قاپتۇ. ھەتتا

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توري
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

ئارىلاپ ئۇن چىقارماي يىغلايدىغان بولۇپ قاپتۇ. بۇنى سەزگەن بۇلبۇل تورغايدىن سوراپتۇ. تورغاي بۇلبۇلنىڭ ئۆزىنى ناھايىتى ياخشى كۆتۈۋالغانلىقىغا كۆپ تەشەككۇر ئېيتىپتۇ ھەم ئۆز يۇرتىنى سېغىنغانلىقىنى ئېيتىپ، مۇمكىن بولسا بۇلبۇلنى ئۆزى بىلەن بىللە بېرىپ، مېھمان بولۇپ كېلىشكە تەكلىپ قىلىپتۇ. بۇلبۇلمۇ تورغاينىڭ كۆڭلىگە يارىشا تورغاي بىلەن بىرگە بېرىپ مېھمان بولۇپ كېلىشكە ماقۇل بولۇپتۇ. ئىككىسى بىرگە ئۇچۇپ تورغاينىڭ ماكانىغا بېرىپتۇ. بۇلبۇل شۇنداق قارىغۇدەك بولسا، تورغاينىڭ ماكانى لوقاق بىلەن يانتاق-تىن باشقا نەرسە يوق كەڭ كەتكەن جاڭگال ئىكەن. تورغاي بولسا ئۆز ماكانىغا كەلگەن-ھامان پەسكە شۇڭغۇپ چۈشۈپ، ئۇ لوقاقنىڭ تۈۋىگە بېرىپ بىر سايراپ، بۇ يانتاقنىڭ تۈۋىگە بېرىپ بىر سايراپ تېرىسىگە پاتماي قالغانمىش.

ئىران نەسىلىنىڭ تامتېكە ھەققىدىكى رىۋايەت

تامتېكە ئادەمنىڭ بارماق قولى چوڭلۇقىدىكى، بېلى ئىنچىكە، رەڭگى سېرىق كەلگەن بىر جانلىق. ئۇ تاملاردىمۇ خۇددى تۈز يەردە ماڭغاندەك ماڭالايدىغان بولغاچقا، «تامتېكە» دەپ ئاتالغان. ئۇ چايانىنىڭ ئەشەددى كۆشەندىسى. تامتېكە چايانىنى ئىزدەپ تاپقاندىن كېيىن ئارقا تەرەپتىن تۈيدۈرماستىن كېلىپ، ئۇنىڭ نەشتىرىنى كېسىپ تاشلاپ ئاندىن يەيدۇ. مۇبادا تامتېكە بىخەستەلىك قىلىپ قالسا، چايان ئۇنى ئىنچىكە بېلىدىن ئىككى پارچە قىلىپ تاشلايدۇ - دە، ئۇنى يەۋېتىدۇ. تامتېكە ھەققىدە مۇنداق رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، تامتېكىنىڭ ئەسلى يۇرتى ئىران بولۇپ، تۈرپان رايونىدا بولمىغان ئىكەن. تۈرپان رايونىدا چايانىنىڭ كۆشەندىسى بولمىغاچقا، كۆپىيىپ كېتىپ، تۈرپان رايونىدىكى ئادەملەرگە زور كۆپلەتلەرنى ئېلىپ كەلگەن ئىكەن. تۈرپان رايونىدىكى ئاتا - بوۋىلىرىمىز چايانىنىڭ كۆشەندىسىنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئادەملەرگە سالىدىغان كۈلپىتىنى ئازايتىش ئۈستىدە ئىزدىنىپ، تەرەپ - تەرەپكە ئادەم ئەۋەتىپتۇ. بىر بۆلۈك ئادەم ئىران تەرەپكە بېرىپ، تامتېكىنى كۆرۈپتۇ. ئۇلار تامتېكىنىڭ ياشاش مۇھىتى، ئوزۇقلىنىش ئەھۋاللىرىنى ئەتراپلىق ئېگىلىگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ چايانىنىڭ كۆشەندىسى بولالايدىغانلىقىنى جەزملەشتۈرۈپتۇ ھەم ئۇنى مەلۇم ساندا تۈتۈپ، يول بويى ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ، تۈرپانغا ئېلىپ كېلىپ قويۇۋېتىپتۇ. تامتېكە تۈرپانغا ئېلىپ كېلىنگەندىن كېيىن تۈرپاننىڭ ھاۋاسىغا تېزلا ماسلىشىپ، كۆپىيىشكە باشلاپتۇ. تامتېكىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، چايان-لارمۇ زور دەرىجىدە ئازىيىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە چايانىنىڭ ئادەملەرگە سالىدىغان كۈلپىتىمۇ ئازىيىپتۇ.

ئات ۋە «ئات» دېگەن نام ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم، ھايۋانلار ئىچىدە ئەڭ ئەقىللىق بولغانلىرىنىڭ بىرى ئات. ئۇنىڭ قولغا كۆندۈرۈلگىنىگىمۇ ناھايىتى ئۇزاق زامانلار بولغان بولۇپ، ئىنسانلار ئۈچىلىق، دېھقانچىلىق، جەڭ ئىشلىرى، قاتناش - تىرانسپورت ئىشلىرىدا ئۇنىڭدىن ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلانغان. شۇڭا ئەل ئىچىدە «ئەر قانىتى ئات» دېگەن ماقال تارقالغان. «ئات» ئۇيغۇرچىدا ھەم ئىسىم، ھەم ھەرىكەت نامى بولۇپ كېلىدۇ، يەنى ئىسىم بولۇپ كەلگەندە «ئات» دېيىلىدىغان

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

هايۋاننى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ. ھەرىكەت نامى بولۇپ كەلگەندە «ئاتماق، ئېتىش» يەنى بىر نەرسىنى بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە ئېتىش دېگەننى بىلدۈرىدۇ. «ئات» دېگەن بىر سۆزنىڭ ھەم، ئىسىم ھەم ھەرىكەت نامى بولۇپ كېلىشى ھەققىدە مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئاللاتائالا ئادەم ئەلەيھىسسالامنى لايدىن ياسىغانمىش. ئادەم ئەلەيھىسسالامنى ياساپ بولغاندىن كېيىن، ئېشىپ قالغان لاينى يىراققا ئېتىۋەتكەنمىش. ئەنە شۇ يىراققا ئېتىۋېتىلگەن لاي ئاتقا ئايلىنىپ، يۈگۈرۈپ كەلگەنمىش ھەم شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئادەم ئەلەيھىسسالامغا ھەمراھ بولغانمىش. ئۇنىڭ «ئات» دەپ ئاتىلىشى شۇنىڭدىن كەلگەن بولسا، ئاتنىڭ ئىنسانلارغا ئەڭ يېقىن بولۇپ خىزمەت قىلىشىمۇ، شۇنىڭدىن كەلگەنمىش.

ئون ئىككى مۆچەل ۋە بىر قىسىم ھايۋانلارنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدىغان يىللاردا بولىدىغان ئالامەتلەر ھەققىدىكى رىۋايەتلەر

تۈركىي خەلقلەر ناھايىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ئون ئىككى مۆچەلنى قوللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. ئون ئىككى مۆچەلنىڭ كېلىپ چىقىشى ھەققىدە «تۈركىي تىللار دىۋانى» نىڭ 1 ـ توم 449 ـ، 450، 451 ـ ۋە 452 ـ بەتلىرىدە ئىنتايىن ياخشى مەلۇماتلار بېرىلگەن. شۇڭا بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختىلىپ ئولتۇرماي، ئايرىم ھايۋانلار ناملىرى بىلەن ئاتالغان يىللاردا بولىدىغان ئالامەتلەر ھەققىدە تارقالغان رىۋايەتلەر ئۈستىدە توختىلىمىز. بۇ تۆۋەندىكىچە:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، مايمۇن يىلىدا مايمۇن دورامچى ھايۋان بولغاچقا، ئادەملەردىمۇ مايمۇنغا خاس ئادەت يېتىشىپ، بىر ـ بىرىنى دوراپ ئۇرۇش تەييارلىقى قىلىشارمىش. مايمۇن يىلىدىن كېيىن توخۇ يىلى كىرگەندە، توخۇ چوقىلىغاق جانۋار بولغاچقا، ئادەملەردىمۇ توخۇغا خاس ئادەت يېتىشىپ، بىر ـ بىرىنى تىللىشىپ، سۈركىلىش پەيدا قىلىشارمىش. توخۇ يىلىدىن كېيىن ئىت يىلى كىرگەندە، ئىت تالاشقاق، جېدەلخور ھايۋان بولغاچقا، ئادەملەردىمۇ ئىتقا خاس ئادەت يېتىشىپ، بىر ـ بىرىنى تالىشىپ، ئاخىر قورال كۆتۈرۈپ ئۇرۇشارمىش.

پىلنى باغلىمايدىغانلىق ھەققىدىكى رىۋايەت

ھەممىگە مەلۇم، پىل قۇرۇقلۇقتا ياشايدىغان ئەڭ چوڭ ھايۋان، چاشقان بولسا، قۇرۇقلۇقتا ياشايدىغان كىچىك ھايۋانلارنىڭ بىرى. پىل بىلەن چاشقاننى سېلىشتۇرۇش زادىلا مۇمكىن ئەمەس. ئەمما، پىل چاشقاندىن بەكمۇ قورقىدىكەن. بۇ ھەقتە مۇنداق رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، پىل دېگەن ناھايىتى يوغان ھايۋان بولۇپ، ئۇنىڭ ھەم توم، ھەم ئۇزۇن بۇرنى بولۇپ، ئۇ خارتوم دېيىلىدىكەن. چاشقان جۇغى كىچىك، ھەرىكىتى چاققان ھايۋان بولغاچقا، پىلنىڭ بۇرنىدىن كىرىپ مېڭىسىنى قوچۇپ بەكمۇ ئازابلارمىش. شۇڭا پىل چاشقاندىن بەكمۇ ھەزەر ئەيلەرمىش. پىل باققۇچىلار بۇنى ئوبدان چۈشەنگەچكە، پىلنى باغلايدىغان ئارغامچىدىن قىلچىمۇ غەم قىلماي، مەيلى سەپەرگە چىققاندا بولسۇن ياكى كۈندىلـ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توري

لىك ئەمگەك، پائالىيەتتىن قايتقاندا بولسۇن، ئارغامچا ئورنىغا بىر تال قوزۇق ئېلىۋالار-مىش. دەم ئېلىش قارار قىلىنغان ئورۇندا قوزۇقنى يەرگە قېقىپ يۇلۇۋالغاندىن كېيىن، قوزۇقنىڭ ئورنىغا پىلنى ئاپىرىپ قويارمىش. پىل قوزۇق يۇلۇۋېلىنغاندىن كېيىن قالغان تۆشۈكنى، چاشقان كامىرى دەپ ھېسابلارمىش ھەم ئۇ كامىردىن چاشقان چىقىپ ئۆزىنى ئازابلاشتىن ئەنسىرەپ، قوزۇقنىڭ ئورنىنى دەسسەپ تۇرارمىش، ھەمدە تاكى ئىگىسى كېلىپ، ئېلىپ ماڭغانغا قەدەر شۇ ھالەتتە تۇرارمىش.

«قويچى ئاتا غوجام» ھەققىدىكى رىۋايەت

«قويچى ئاتا غوجام» — بۇ جاي تۇرپان شەھەر يار يېزا لۇزۇن مەھەللە تەۋەسىدە بولۇپ، لۇزۇن مەھەللە ئىشخانىسى بار جايدىن ھېسابلىغاندا، تەخمىنەن بىر يېرىم كىلومېتىر شەرقكە جايلاشقان. «قويچى ئاتا غوجام» — «قوچەتە غوجام» مۇ دېيىلىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ غوجام قوي بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، چارۋا ئىگىلىرى چارۋىسىغا ئۆلۈم كىرگەندە، يەنى بىراقلا كۆپلەپ ئۆلۈپ توختىمىغاندا، ئۆلمەي قالغان چارۋىلىرىنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قېلىش مەقسىتىدە بۇ غوجامغا ئېلىپ كېلىدىكەن. غوجامدا بىر خانىقا بولۇپ، خانىقادا تەخمىنەن بىرەر مىڭدەك ئادەم ناماز ئوقۇيالايدۇ. خانىقانىڭ جەنۇبىدا بىر مەيدان بولۇپ، مەيدانغا تەخمىنەن بىرەر مىڭدەك قوي سىغىدۇ. مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئېگىزلىكى بىر مېتىردىن ئارتۇقراق كېلىدىغان. بىر دانە قوي ياكى ئۆچكە تۇرالايدىغان بىر سۇپا بار. چارۋا ئىگىسى چارۋىلىرىنى بۇ غوجامغا ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن غوجام شەيخى چارۋىلارنى مەيدانغا ئېلىپ كېلىپ توختىتىدۇ ھەم قويلارنىڭ ئارقا تەرىپىدە تۇرۇپ، سۇرە ئوقۇپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن چارۋىلار ئۆزلۈكىدىن خانىقانى ئوڭ يۆنىلىش بويىچە ئايلىنىپ يۈگۈرۈشكە باشلايدۇ: چارۋىلارنىڭ خانىقانى ئايلىنىپ يۈگۈرۈش قېتىم سانى ئوخشاش بولمايدۇ. بەزى چارۋا توپى ئۈچ قېتىمغىچە، بەزى چارۋا توپى بەش قېتىمغىچە ئايلىنىپ يۈگۈرگەندىن كېيىن، غوجام شەيخى يۈگۈرۈۋاتقان چارۋىلارنىڭ ئالدىنى توسايدۇ. چارۋىلارمۇ يۈگۈرۈشتىن توختاپ، مەيدانغا توپلىنىدۇ. شۇ ئەسنادا چارۋىلار توپى ئىچىدىن بىر قوي ئۆزلۈكىدىن سۇپىغا چىقىدۇ. سۇپىغا چىققان مال غوجامغا تەۋە قىلىنىپ، شەيخە بېرىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر قېتىملىق پائالىيەت ئاخىرلىشىدۇ. چارۋىلارغا كىرگەن ئۆلۈممۇ شۇنىڭ بىلەن توختايدۇ.

«ئەجەلى مۇئەللەق» ھەققىدىكى رىۋايەت

«ئەجەل» — «ئۆلۈم» دېگەنلىك بولۇپ، «ئەجەل» سۆزىگە «يەتتى» سۆزى قوشۇلسا، «ئۆلدى»، «ۋاپات بولدى» دېگەن مەنىلەردە بولىدۇ. «مۇئەللەق» سۆزى بولسا «ھاۋادا لەيلەپ يۈرمەك» دېگەن مەنىدە، «ئەجەلى مۇئەللەق» بولسا «ئۆلۈم مۇقەررەر بولمىغان»، «مەلۇم سەۋەبلەر ئارقىلىق كەلگەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالماق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. بۇ ھەقتە مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئون نەچچە ياشلىق بىر ئوغۇل بالا بولۇپ، ئۇ مەكتەپتىن قايتىپ ئۆيىگە كىرگەن ھامان جېنى ئېلىنىدىغانلىق پۈتۈلگەن ئىكەن. ئەزرائىل ئەلەيھىسسالام ئۆزىنىڭ خىزمەت تەقسىماتى بويىچە، ئۇ بالىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، بالىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئەمما، ئۇ بالا مەكتەپتىن قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ئۇدۇللاپ ئۆيگە قايتماي يولدا هايال بولۇپ قاپتۇ، يەنى مەكتەپتىن ئۆيگە قايتىۋاتقىنىدا يولدا بىر توپ چۈمۈلىنى كۆرۈپتۇ. چۈمۈلىلەر ئالدىراش بولۇپ، بەزىلىرى ئۇۋىسىغا كىرسە، بەزىلىرى ئۇۋىسىدىن چىقىپ بىرنەرسە ئىزدەۋاتقۇدەك. ئۇ بالا سومكىسىنى قېقىشتۇرۇپ، ئۆزى يەپ ئىشىپ قالغان نان ئۇۋاقلىرىنى چۈمۈلىلەرگە تاشلاپ بېرىپتۇ. نان ئۇۋاقلىرى گەرچە ناهايىتى ئاز بولسىمۇ، ئاللا تائالا ئالدىدا سەدىقە هېسابىدا قوبۇل قىلىنىپ، ئۇ بالىغا كەلگەن ئۆلۈمدىن ئىبارەت بالا ـ قازا كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. ئەزرائىلمۇ قايتىپ كېتىپتۇ. باشقا پەرىشتىلەر ئۇ بالىنىڭ يەنە هايات يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ ئەزرائىلغا: «سەن ئەسلىدە ئۇ بالىنىڭ جېنىنى ئالماقچى بولۇپ كەتكەن ئىدىڭ، بىراق ئۇ بالا يەنە هايات يۈرۈيدىغۇ؟» دەپ سوئال قويغاندىمىش. ئەزرائىل ئۇلارغا: «ئەسلىدە ئاللاتائالا ئۇ بالىغا ئۆمۈتكىنى ئەجەلى مۇئەللەق ئىدى، ئەجەلى مۇئەللەق بىرەر تۈرلۈك ياخشى ئىش قىلىنسا ياكى سەدىقە بېرىلسە، كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. ئۇ بالا گەرچە چۈمۈلىلەرگە نان ئۇۋاقلىرىنى بەرگەن بولسىمۇ، بۇمۇ بىر سەدىقە هېسابىدا قوبۇل قىلىنىپ، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن بالا ـ قازا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى» دەپ جاۋاب بەرگەنمىش. «سەدىقە بالانى يەر، تۆۋبە گۇناهنى (يەر)» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانمىش.

تۆگىنىڭ ئون ئىككى مۆچەلگە كىرەلمىگەنلىكى هەققىدىكى رىۋايەت

تۈركىي خەلقلەرنىڭ ئون ئىككى مۆچەلنى قوللىنىپ كېلىۋاتقانلىقىغا ناهايىتى ئۇزاق زامانلار بولدى. ئون ئىككى مۆچەلنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە قوللىنىلىشى هەققىدە «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا ئېنىق مەلۇمات خاتىرىلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا «خانىنىڭ يارلىقى بويىچە، خەلقلەر بىر ياقتىن ئوۋ قىلغاچ بارلىق هايۋانلارنى ئىلى دەرياسىغا هەيدەپتۇ . . . چاشقاز تۇنجى بولۇپ دەريادىن ئۆتكەچكە، مۆچەلنىڭ بىرىنچى يىلى چاشقانىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپتۇ» دەپ خاتىرىلەنگەن. تۆگىنىڭ مۆچەلگە كىرەلمىگەنلىكى هەققىدىكى رىۋايەت، يۇقىرىدىكى رىۋايەتكە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيدۇ. ئۇ تۆۋەندىكىچە:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، يىللارنى هايۋانلارنىڭ نامى بىلەن ئاتاش ئېهتىياجى تۇغۇلۇپتۇ. بۇنىڭدىن هايۋانلار بەكمۇ خۇشال بولۇشۇپتۇ. هايۋانلارنىڭ هەممىسى بىرەر يىلنىڭ ئۆز نامى بىلەن ئاتىلىشىنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىشىپتۇ. بىر مۆچەل 12 يىل. ئەمما هايۋانلارنىڭ تۈرى كۆپ بولغاچقا، هەرقانچە تالىشىپمۇ بىردەك پىكىرگە كېلىشەلمەپتۇ. ئۇيان تارتىشىپ، بۇيان تارتىشىپ ئاخىر «تاك ئېتىپ، كۈن چىققانىنى كىم بالدۇر كۆرسە، مۆچەلنىڭ بىرىنچى يىلى شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالسۇن، ئۇنىڭدىن كېيىنكى يىللارمۇ، شۇ تەرتىپ بويىچە بولسۇن» دەپ قارار قىلىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار كۈننىڭ چىقىشىنى كۆرۈشكە ئاك مۇڭاپىق دەپ هېسابلىغان جايىنى بېكىتىپ، هەممىسى دېگەن قەرەلدە كېلىپ، كۈننىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشقانمىش، بارلىق هايۋانلار كۆزلىرىنىمۇ شىپىلداتماي، هەتتا تىنىشقىمۇ پېتىنالمىغان هالدا كۈننىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرۇشۇپتۇ. تۆگە بولسا، «مىنىڭ بويۇم هەممىدىن ئېگىز بولغاندىكىن كۈننىڭ چىقىشىنى تۇنجى بولۇپ كۆرۈشۈمدە گەپ يوق» دەپ ئويلاپتۇ. بىردىنلا «كۈن چىقتى، مەن كۆردۇم» دەپ چىقىدىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپتۇ. پۈتۈن دىققىتى بىلەن كۈننىڭ چىقىشىنى كۆرمەك بولۇپ تۇرۇشقان هايۋانلار، بىردەك ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىشىپتۇ. ئەسلىدە بىر چاشقان تۆگىنىڭ لوككىسىدا تۇرغانكەن. «كىم كۈننىڭ چىققىنى-

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

نى بالدۇر كۆرسە، مۆچەلنىڭ بىرىنچى يىلى شۇنىڭ نامى بىلەن ئاتالسۇن» دېگەن قارار بويىچە، مۆچەلنىڭ بىرىنچى يىلى چاشقاننىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ، «چاشقان يىلى» دەپىلىپ-تۇ. تۆگىنى بولسا، بىخەستەلىك قىلىپ، چاشقاننىڭ كۇننىڭ چىقىشىنى تۇنجى بولۇپ كۆرۈشىگە سەۋەب بولغان دەپ ئەيىبلەپ، ئۇنى نەق مەيداندىن ھەيدەپ چىقىرىشىپتۇ. ھەمدە ئۇنىڭ نامىنى 12 مۆچەلدە ئاتىماسلىقنى قارار قىلىشىپتۇ. شۇنداق قىلىپ تۆگە 12 مۆچەلگە كىرەلمىگەنمىش.

تۆگىمەن چېتىقىنىڭ كەشپ قىلىنىشى ھەققىدىكى رىۋايەت

ئىنسانلارنىڭ تۆگىمەننى كەشىپ قىلىپ، بۇغداي، قوناق قاتارلىق ئاشلىقلارنى ئۇن تارتىپ، ئىستېمال قىلغانلىقىغۇ ناھايىتى ئۇزاق زامانلار بولدى. تۆگىمەن چېتىقى سۇگەن بىلەن تۆگىمەننىڭ ئۇستۇنكى تېشى ئارىلىقىغا قويۇلغان ئاچماق ياغاچنى كۆرسىتىدۇ. ئۇن تارتىلماقچى بولغان ئاشلىق سۇگەنگە قويۇلىدۇ. ئاشلىق سۇگەندىن تۆگىمەن تېشىنىڭ تۆشۈكى ئارقىلىق چۈشىدۇ ھەم ئىككى تاش ئارىلىقىدا يانچىلىپ، ئۇن تارتىلىپ چىقىدۇ. مۇبادا ئاشۇ چېتىق بولمىسا، بىر ئادەم مەخسۇس ئولتۇرۇپ، ئاشلىقنى سۇگەندىن چۈشۈرۈپ بىرىشكە توغرا كېلىدۇ. چېتىقنىڭ ئىشلەپ تەرتىپى مۇنداق. ئىنچىكىرەك كەلگەن ئاچماق ياغاچ كېسۈۋىلىنىپ، ئاچماق ياغاچ ئالدى بىلەن سۇگەنگە چىگىلىدۇ ھەم ئاچماقنىڭ بىر ئۇچى تۆگىمەن تېشىنىڭ ئۇستىگە تىگىشىپ تۇرىدۇ. يەنە بىر ئۇچى سۇگەننىڭ تۆشۈكىگە تىقىپ قويۇلىدۇ. تۆگىمەن تېشىنىڭ چۆرگىلىشىگە ئەگىشىپ ئاچماق ياغاچ تەۋرەيدۇ، ياغاچنىڭ تەۋرىشىگە ئەگىشىپ سۇگەندىكى ئاشلىق ئۇزلۇكسىز ھالدا تۆگىمەن تۆشۈكىگە چۈشۈپ تۇرىدۇ. خەلق ئارىسىدا تۆگىمەن چېتىقىغا ئائىت مۇنداق بىر رىۋايەت تارقالغان:

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئەقىللىق بىر ئادەم تۆگىمەن ئىجاد قىلىپ-تۇ. تۆگىمەننىڭ ھەممە نەرسىسىنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىپ ياساپ، رەسمىي ئىشلەپچىقىرىشقا كىرىشىپتۇ. بىراق، چېتىق بېكىتىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەپتۇ. چېتىق بولمىغاندىكىن، مەخسۇس بىر ئادەم ئولتۇرۇپ، سۇگەندىن ئاشلىقنى ئۇدۇللۇق چۈشۈرۈپ بېرىشكە توغرا كەپتۇ. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، تۆگىمەننىڭ كەشىپ قىلىنىشى بىر يېڭىلىق بولغاچقا، كىشىلەر پالانچى ئادەم تۆگىمەن ياساپتۇ، دەپ گەپىنى قىلىشىپ، ئۇزۇنىرا خەۋەر يەتكۈزۈشكەنمىش. بۇ خەۋەر شەيتانغىمۇ ئاڭلانغانمىش. شەيتان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن «تۆگىمەن ياسىغان ئادەم چېتىقىنىمۇ ياسىغاندۇ» دېگەنمىش. شەيتاننىڭ بۇ سۆزى تۆگىمەن ياسىغان ئۇستامغا ئاڭلانغاندىن كېيىن، دەرھال ياغاچنى ئېلىپ كېلىپ چېتىق قىلىپ ئورناتقانمىش. شۇنا، «تۆگىمەن چېتىقىنى شەيتان كەشىپ قىلغان» دېگەن گەپ تارقالغان.

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: دۇگامەت زوردۇن ئاكا، تىيىپ ھوشۇمەت ئاكا، ئابلەت ئەخمەت، غېنى مەينەم، ئابلەت توختى